

УДК 7.038

*Марченко Валерій Віталійович,
начальник управління культури
Рівненського міськвиконкому (2011–2013 рр.)
Виткалов Сергій Володимирович,
доцент кафедри культурології і музеєзнавства
Рівненського державного гуманітарного університету
e-mail: melodia@ukr.net*

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВИЙ ПРОСТІР СЬОГОДЕННЯ У ВИМІРАХ МЕТОДИЧНОЇ СЛУЖБИ

Аналізується діяльність Рівненського обласного центру народної творчості в контексті тих проблем, що стоять сьогодні перед цією структурою. Основна увага приділяється роботі методичної служби та виявленню її ролі в системі культурно-дозвілєвої діяльності загалом. Підкреслюється необхідність створення періодичних видань загальноукраїнського спрямування, які б взяли на себе функцію координації діяльності закладів культури та їхніх методичних служб.

Ключові слова: методична діяльність, культурно-дозвілєва практика, вільний час, професійне мистецтво, аматорська творчість, особистість, мережа закладів культури, фестивальний рух.

*Марченко Валерій Витальєвич,
начальник управління культури
Ровенського горисполкома (2011–2013 гг.)
Виткалов Сергей Владимирович,
доцент кафедры культурологии и музееведения
Ровенского государственного гуманитарного университета*

СОВРЕМЕННОЕ КУЛЬТУРНО-ДОСУГОВОЕ ПРОСТРАНСТВО В ИЗМЕРЕНИЯХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕТОДИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ

Анализируется деятельность Ровенского областного центра народного творчества в контексте тех проблем, которые стоят сегодня перед этой структурой. Основное внимание уделяется работе методической службы и выявлению ее роли в системе культурно-досуговой деятельности. Подчеркивается необходимость создания периодических изданий общукраинского направления, которые бы взяли на себя функцию координации деятельности учреждений культуры и их методических служб.

Ключевые слова: методическая деятельность, культурно-досуговая практика, свободное время, профессиональное искусство, художественная самодеятельность, личность, система учреждений культуры, фестивальное движение.

*Marchenko Valeriy,
Head of the Department of Culture
Rivne City Executive Committee (2011-2013 years.),
Vytkalov Sergej,
Associated professor
of the Department of Cultural Studies and Museology
of Rivne State Humanitarian University*

CULTURAL SPACE OF PRESENT TIMES IN THE MEASURING OF METHODOICAL SERVICE

Activity of the Rivne regional center of folk work is analyzed in the context of those problems which stand today before this structure. Basic attention is spared to work of methodical service and exposure of its role in the system of in a civilized manner-artistic activity on the whole. Attention is accented on the modern state of activity of network of club establishments in a region, their efficiency and prospects of further development; the specific of organization of festival motion is examined in an edge and his directions. The search of differences of work of establishments of culture and professional artistic collectives is carried out the necessity of creation of magazines in the general lines of Ukraini-

an aspiration is Underlined, what would undertake the function of co-ordination of activity of establishments of culture and them methodical services.

Humanizing living space personality is best carried out in the field of cultural creativity that allows many forms of its own self. Rivne regional center of folk art today – a powerful center providing organizational and technical support cultural institutions and the general public all those who have creativity and want to implement them in an appropriate form of cultural activity. The regional center of folk art organizes various festival movement, and this form also appears quite effective in terms of reduction of cultural services in rural areas.

Club network and a network of teaching institutions the country needs, but as a structure able to demonstrate their need for specific activities that fit into even those not entirely market or no market, which today is trying to implement the country. These structures must be at the forefront of the experiment, which is in the country. And he really is, as if we do not notice. And soon understand its essence, rather these reforms take place.

Run educational function today anyone except employees of the cultural sphere in the same sense. After all, institutions of culture gradually shifted, at least from the outside, the professional sphere of art and trying (unsuccessfully actually occupy the niche to which they are not entitled to claim, based on the existing number of students, their education, as, incidentally, education of teachers of these institutions).

Today the cultural sphere will continue to get smaller all the financial support from the state as trying to be independent, that is not particularly subordinate this country in the implementation of repertoire policy, forms of work and other similar factors not maintain this state as it was during the previous day, hoping for full financial component from the same state – is absurd. Indeed, in the Soviet era clubs determined only as supporting (ie key) helps in the implementation of party policy in the first decade of its operation they were indeed striking her assistants. thousands of «blue blouses», «red shirts», tram or other similar forms of cultural revitalization initiative functioned population in the country 20-30 years of the last century. Such forms actively used in 40-60 years is enough to look through pages of professional journals «Club and art talent activity», «Cultural Business Enlightenment»or, at least, ask veterans scope of this club.

As well as continue to believe in the mythical sponsors or donors who support the industry, not relying on adequate support from her (PR or something similar in this regard, most patrons network facilities) no hope. We have long been living in another dimension, where everything is a commodity.

The scope of cultural and leisure activities (or in today interpreted regarding our hero of the day – the sphere of culture) and is designed not to teach but to (teach), that give a popular form code algorithm to understand high art, or any other professional cultural patterns, Satisfy cultural leisure of the population, make it pragmatically directed wherever even the vast majority of young component could find a consolation. Effectively saturate the free time of our citizens, that offer something to make yourself using club form – and this is, in our opinion, the main purpose of the modern institution of culture clubs.

Key words: methodical activity, in a civilized manner-artistic practice, spare time, professional art, amateur work, personality, network of establishments of culture, festival motion.

Так влаштована людина, що якусь частинку свого життєвого простору вона має облаштувати власними руками і лише в такий спосіб цей простір стає для неї олюдненим, своєрідним, тобто – своїм, рідним. Тож як би далеко у своєму розвитку не заходила сучасна індустрія дозвілля, усе одно людині завжди буде хотітися щось зробити самій. А враховуючи художність природи чи загалом схильність до творчої діяльності українців, цей аспект олюднення життєвого простору найкраще здійснити у сфері культурної творчості, яка дає безліч форм власної самореалізації.

Треба відзначити, що Рівненський обласний центр народної творчості сьогодні – потужний осередок надання організаційно-методичної допомоги установам культури і широкому загалові усіх тих, хто має творчі здібності і хоче їх реалізувати у відповідному виді культурної діяльності. Адже в краї функціонує 672 заклади культури клубного типу, 575 бібліотек. Продовжують функціонувати на території 350 сільських рад Культурно-дозвілєві комплекси [1]. ОЦНТ виступає організатором різноманітного фестивального руху і ця форма також виявляється достатньо ефективною в умовах зниження рівня культурного обслуговування сільського населення. Та й чимала кількість збірок сценаріїв, друковані в ОЦНТ, які надсилаються на місця, також є суттєвою допомогою для практичних працівників галузі. У Центрі лише протягом останніх років ви-

йшли друком достатньо цікаві монографічні дослідження, присвячені аналізу культурно-мистецького простору краю, виявленню міжкультурних контактів художніх колективів та окремих майстрів народної творчості зі зарубіжжям. До їх підготовки залучалися відомі фахівці народної культури краю. Наголосимо, що, приміром, наукова збірка «Етнокультура Рівненського Полісся» не лише збирала унікальний матеріал стосовно етнографічного розвитку краю, зосередившись на виявленні специфіки його традиційного житла, одягу (ширше – традиційного поліського вбрання), календарних звичаїв та обрядів, пісенній творчості, народних промислів та ремесел, які мають понад тисячолітню історію, але й на багатьох складниках, таких, зокрема, як замовляння в народній медицині, буденна, святкова та обрядова їжа тощо. Доповнює це видання компакт-диск традиційної народної музики, яка дає уявлення про специфіку поліського фольклору в широкому векторі його виявлення, демонструє інструментальну традицію поліщуків, тобто все те, що в Європі вже давно відмерло і залишилося лише в романтизованих спогадах про національно-культурні чинники. Усі наукові видання, що друкуються за повної чи часткової фінансової підтримки ОЦНТ чи навіть за організаційно-технічного втручання, надання матеріалів поточних архівів, у яких збережено все те, що дає змогу зрозуміти сутність ментальних витоків поліщуків, їхні форми облаштування культурного середовища тощо, мають, як правило, надзвичайно якісний ілюстративний ряд та належне наукове редагування й упорядкування, що робить ці видання читабельними, а отже такими, що розширюють наше уявлення про народну культурну спадщину регіону. Ці книги [2], як і подібні видання, що здійснюються за організаційно-фінансового втручання ОЦНТ Івано-Франківська, чи Чернівців, Львова чи Ужгорода, не лише розширюють наше уявлення про культурний простір країни, але й показують ефективний його регіональний зріз.

Матеріали, що накопичуються в ОЦНТ країни, складають добре підґрунтя для подальшого розроблення національно-культурної проблематики і є тією джерельною базою, яка дає можливість зрозуміти, чому саме так розгортається культурний процес у регіоні, що є його ключовими аспектами і як далі розвиватиметься культурний простір у регіональних вимірах. Можна згадати й про достатньо цікаву ініціативу керівництва КЗ «РОЦНТ» РОР щодо друку збірників сценаріїв, підготовлених співробітниками обласних центрів народної творчості України, які дають можливість не лише обмінятися методиками культурно-дозвілєвої практики працівникам галузі, але й краще пізнати національно-культурні традиції чи особливості регіонів. І в цей надзвичайно напружений політично час засобами культури спробувати розв'язати чи хоча б зняти політичну напругу в середовищі вітчизняної інтелігенції. Оскільки працівник культури на селі часто є одним із небагатьох представників цього класу, здатний зробити щось конкретне.

Можна згадати традиційні вже заходи рівня «Творче жниво», які значною мірою стимулюють пошук і розквіт нових талантів у краї. І цей ряд позитивних моментів, наявних у роботі Рівненського ОЦНТ, можна легко продовжити.

Але ювілей і ця традиція є також у вітчизняному соціумі, – це і час для роздумів про те, що ж далі?! Якою має бути організаційно-творча діяльність

цих установ, першопочатково задуманих державою як центри народної творчості і *культурно-освітньої роботи*, у наступний період?

Адже сьогодні сільська ланка мережі фактично не працює: один директор, прийнятий на повну ставку і ще один фахівець, зарахований на 0,5 ставки, не здатні зробити щось таке, чим би він, цей заклад «культури», був цікавим галузі і сільській громаді. І сільська мережа клубів України в переважній більшості існує номінально, використовуючи свої приміщення лише для оренди, проведення там різноманітних заходів іншими структурами. І це питання стає досить складним, виходячи як із ювілейної дати, так і з пройденого шляху та проведеної роботи. Адже той шлях, пройдений за 75 років – це мільйони людей, що здобули елементарні навички грамотності саме в установах культури, на підґрунті якої й виник у них подальший інтерес до художньої культурної практики. І саме співробітники клубних і методичних структур країни зуміли знайти форми, за допомогою яких наше населення перемогло фашизм, змогло відновити майже вщент зруйновану країну; це й тисячі відкритих і організованих майстрів народної творчості, які своєю подальшою творчою діяльністю урізноманітнили наше перебування на цій землі, зробили іншими дитячі майданчики, навчальні заклади, навчили тисячі дітей художньо насичувати власне дозвілля і стимулювали появу розмаїття художніх шкіл; це величезна робота на селі з питань культурного обслуговування в надзвичайно важкий соціально-економічний і політичний період для країни, коли більше нікому було займатися цими питаннями; це, урешті-решт, тисячі проведених фестивалів у більш пізній період, які познаййомили цивілізований світ з Україною і змусили його дивуватися тим артефактам і здобуткам, що ще зберігаються і культивуються в нашій країні і зокрема на Рівненщині. І цей досвід не має піти в небуття.

Клубна мережа і мережа методичних установ потрібні країні. Однак вони потрібні їй вже по-новому. Вони потрібні як структури, здатні продемонструвати свою необхідність конкретною діяльністю, яка вписується в ті навіть не зовсім ринкові чи зовсім не ринкові відносини, які намагається сьогодні реалізувати країна. І ці структури мусять бути в авангарді експерименту, який йде в країні. А він справді відбувається, як би ми цього не помічали. І що скоріше зрозуміємо його суть, то скоріше відбуватимуться ці реформи. А лише ляяти наше минуле і сварити сьогодні – це не найперспективніший шлях. Він не стимулює рух уперед.

Хотілося б побажати центру подальшої ефективної експериментально-творчої діяльності, яка бачиться в реалізації відтворення як у своїй назві свого головного призначення – керування саме *народною ініціативою*, підтримка і стимулювання *самодіяльної художньої творчості*, проведення широкої *культурно-освітньої діяльності*, яка сьогодні і завжди була тією єдиною ланкою, яка допомагала високому мистецтву чи культурі в широкому розумінні цього слова стати зрозумілим народним масам. Адже в сьогоднішньої молоді фактично зник інтерес до книги, читання, до *здобуття* (а не *отримання*) освіти; переважна більшість населення втратила характерні риси нашої ментальності – співчуття. І цей ряд негативних чинників можна також продовжувати. Ми вже давно стали іншою країною! Утім, думати продовжуємо так, «как нас учили бабушки и деды».

В одній Баварії активно функціонують сьогодні майже 40 симфонічних оркестрів. Вражаюча (у порівнянні зі сучасною Україною) кількість їх і у Франції. І це, беззаперечно, надзвичайно важливий показник цивілізованості чи, краще б сказати, культурності країни.

Однак, напевно чи та ж Німеччина чи згадана вже Франція можуть продемонструвати такий же широкий спектр високоартістичних зразків народної культури, декоративно-ужиткового мистецтва, утілених у народній пісні, художній вишивці, народній іграшці, надзвичайно яскравому аматорському русі, урешті-решт оригінальній мережі закладів громадського харчування, базованих на етнокультурному складникові і ще безлічі того, про що в старій Європі вже давно забули. Тобто співробітники Центру мусять, як на нашу думку, й надалі займатися пошуком найбільш ефективних форм, за допомогою яких *професійне мистецтво* (зразки *високої художньої культури*) стане надбанням широкого загалу. Вони мають передусім культивувати функції *культурно-просвітницькі*, без яких професійна культура в розмаїтті її форм ніколи не стане надбанням народних мас. Адже сьогодні глобалізаційні процеси вносять чимало нового й в ускладнення мови художнього твору і він дедалі більше стає незрозумілим широкому загалу. Тому й відчувається фактичне провалля між сучасним професійним мистецтвом в усьому його розмаїтті і широким загалом публіки, яка ігнорує ці здобутки через незнання художньої мови цього мистецтва. Причому це стосується як образотворчого, так і музичного та інших видів мистецтва. Адже музику, приміром, В. Сільвестрова чи Є. Станковича чи навіть нашої землячки Алли Загайкевич напевно чи буде слухати переважна більшість відвідувачів концертних залів і мати від цього художню насолоду. Але ж це композитори, що є окрасою вітчизняної музичної культури! І це можна сказати й про значну частину вітчизняного образотворення чи літературної творчості загалом.

Хто, приміром, може назвати сьогодні чи згадати хоча б твори останніх двох-трьох лауреатів Шевченківської (найвищої відзнаки країни) премії в галузі культури і мистецтва? І це при тому, що доступність їхніх творів не являє особливої складності. Потрібні лише *зусилля*, спрямовані на пошук їх в інформаційній мережі!

І навчити нашу молодь, яка формується в інших умовах, умовах пересиченого інформаційного простору, де без особливих проблем можна почути чи побачити високоякісні та й високоартістичні зразки будь-якої художньої продукції, *розуміти мову* високого мистецтва, його символіку чи семантичний ряд – це значить отримати згодом сприятливу аудиторію, здатну насолоджуватися мистецтвом загалом. Публіку, яка згодом і прийде в наші концертні зали. А головне – стане інакше дивитися на світ та своє призначення в ньому. Молоді все рівно належатиме майбутнє. А от яким воно в неї буде, цілком залежатиме від того, на якій культурній базі вона формується сьогодні.

Таку роботу вже чимало років здійснюють на своїх теренах консервативна Великобританія і Німеччина, де понад 85% населення охоплені різними формами культурної чи художньо-естетичної діяльності загалом; це вже почала робити і Росія. У цьому, мабуть, і є основна функція закладу клубного типу сьогодні. І в

цьому переконує практика діяльності на західноукраїнських землях в останній третині XIX століття «Просвіт», «Боянів» та інших їм подібних організацій. Однак відтворення їхньої діяльності в докорінно змінених суспільно-економічних, політичних та культурних умовах сьогодення не принесе бажаного результату. В одну й ту саму річку не можна увійти двічі – переконував відомий філософський авторитет, досвід якого ми жодним чином не хочемо усвідомити. І виконати просвітницьку функцію сьогодні *нікому*, окрім працівників сфери культури в колишньому значенні цього слова. Адже інститути культури поступово переорієнтувалися, принаймні ззовні, на професійну сферу мистецтва і намагаються (фактично безрезультатно зайняти ту нішу, на яку вони не мають права претендувати, виходячи з наявного контингенту студентів, їхньої освіти, як, до речі, і освіти викладачів цих інститутів). І цей ряд відповідей на питання, чому інститути мистецтв, створені при педагогічних, технічних чи навіть гуманітарних ВНЗ не мають дублювати професійні мистецькі заклади, можна продовжувати досить довго. Сучасна практика їх функціонування підтверджує їхню невисоку ефективність у соціумі. Утім, повернемося до нашого ювіляра.

Інша справа, що це мають робити (експерименти – авт.) вже інші співробітники, які мусять мати вже інші знання, навички, а головне *хотіти* це робити сьогодні, не сподіваючись на високе матеріальне заохочення. Відповідно, мають бути переглянуті не лише штатний розпис, функціональні обов'язки, критерії оцінки діяльності тощо працівників галузі і ще чимало тотожних питань, що дуже болісно відгукуються в середовищі людей, які чимало років теж достатньо професійно і сумлінно виконували свої обов'язки, правда, у зовсім іншій політичній системі, обслуговуючи її ефективне функціонування. Але змінився час, політична система врешті-решт. Відповідно має змінитися і зміст тієї роботи, яку планують виконувати чи виконують сьогодні співробітники цієї галузі. Адже сьогодні сфера культури й надалі буде діставати все меншу фінансову підтримку від держави, оскільки намагатися бути самостійним, тобто особливо не підпорядкованим цій державі в здійсненні репертуарної політики, формах роботи й інших подібних чинників та не підтримувати цю державу так, як це було за попередньої доби, сподіваючись на повний фінансовий складник з боку цієї ж держави, – абсурдно. Адже в радянську добу клуби визначалися не інакше як опорні (тобто ключові) помічники в реалізації політики партії і в перші десятиліття свого функціонування вони справді були яскравими її помічниками. І тисячі «Синіх блуз», «Червоних сорочок», ТРАМів чи інших подібних форм активізації культурної ініціативи населення функціонувало в країні у 20-30 роках минулого сторіччя. Подібні форми активно використовували й у 40-60-ті роки Достатньо погортати сторінки фахових журналів «Клуб и художественная самодеятельность» чи «Культурно-просветительная работа», або, принаймні, хоча б спитати ветеранів клубної сфери про це.

Так само як і надалі вірити в міфічних спонсорів чи меценатів, які підтримають галузь, не сподіваючись на адекватну підтримку з її боку (піар чи щось подібне в цьому плані самих меценатів мережею закладів) годі сподіватися. Ми вже давно живемо в іншому вимірі, де все є товаром. Інша справа, наскільки він якісний? Як продається? Наскільки це нам подобається? Але це вже питання іншого гатунку!

Утім, намагання перетворити наявні художні (самодіяльні по суті, виходячи з того, що вони функціонують у сфері вільного часу, для їх учасників обраний вид занять – хобі, вони мають непрофесійний стан у художньому гуртку і т. д.) гуртки культурно-дозвілєвого спрямування по суті у професіональні мистецькі структури в ідеалі – це не поле методичної праці його співробітників чи навіть художніх керівників, посади яких мають саме таку назву, а не диригент чи балетмейстер, оскільки такої кількості професійних колективів (немає такої кількості професійно вишколених учасників та й керівників) і не потрібно у суспільстві, а головне – це нереальне завдання на сьогодні. Починати все-таки потрібно з формування публіки.

Класик з економічної сфери ще у XIX столітті був правий, наголосивши на тому, що «предмет мистецтва, подібні речі відбуваються з будь-яким іншим художнім продуктом, – формує публіку, яка розуміється на цьому мистецтві і вміє насолоджуватися його красою». Тим більше, що другий, також не менш відомий класик зі сфери мистецтва (Г. Нейгауз), наголошував на тому, що таланти створювати неможливо. Утім, цілком можливо створювати культуру, тобто ґрунт, на якому ростуть і дозрівають таланти. І що ширше, що демократичніше ця культура, то реальніше поява таланта і генія.

Інакше кажучи, сфера культурно-дозвілєвої діяльності (чи в сьогоднішньому її тлумаченні відносно нашого ювіляра – сфера культури) і покликана не вчити, а до (вчити), т. б. дати в популярній формі код, алгоритм для розуміння високого мистецтва чи будь-яких інших професійних культурних зразків, культурно насити дозвілля населення, зробити його прагматично спрямованим, де б переважна більшість хоча б молодого її складника могла б знайти собі розраду, як це робить хоча б бібліотека на Рівненщині. І лише в такий спосіб, на нашу думку, ця сфера буде потрібна населенню, яке сьогодні переобтяжене зовсім іншими проблемами, і відвідувати художні колективи значно гіршого зразка (як глядач), ніж це можна зробити за допомогою Інтернету, не буде. Утім, ефективно насичувати вільний час наших громадян, тобто запропонувати щось зробити самому за допомогою клубної форми – у цьому й полягає, на нашу думку, головне призначення сучасного закладу культури клубного типу. І на Рівненщині подібних зразків безліч. Назвемо лише окремі з них: «...І творчістю хата багата», «Красносільські вітряки», «Музей одного села» і т. д.

«Україна – не Росія» – і це не лише дуже точна назва книги нашого колишнього Президента Л. Д. Кучми, у якій він достатньо переконливо довів цю аксіому, принаймні, на рівні реалізації культурного чинника, але й країна, населення якої дещо інакше дивиться на світ і своє місце і призначення в ньому. Це – факт існування нашої нації.

Наше населення має потужний потенціал невикористаної енергії та ініціативи. І сьогодні дедалі більше цю ініціативу заганяє в глухий кут, переключаючи увагу на абсолютно буденні питання, тим більше, що цьому «допомагають» чимало людей, які на проблемах країни хочуть зробити собі політичну кар'єру. Утім, нереалізований потенціал створює, як відомо, вибухонебезпечну ситуацію. І знайти форму, як кажуть фізики, вивільнення цієї енергії, – чи не найголовніше завдання методичної структури будь-якого рівня, починаючи від

профільного Міністерства культури і його адміністративної вертикалі на місцях. Принаймні, думати і шукати, на нашу думку, потрібно саме в цьому напрямі! А методичним центрам країни, як і нашому ювілярові – організаційно допомогти в цьому наявній мережі закладів і установ. І лише в такий спосіб вони (фахівці, мережа клубних закладів і методичних установ) будуть потрібні одне одному.

Спробуймо штовхнути їх у спільні обійми! І побажаємо це зробити вже цього річ. Адже ювілей до цього саме і зобов'язує.

Література

1. Мережа закладів культури клубного типу в Рівненській області // Поточний архів КЗ «Рівненський ОЦНТ» Рівненської обласної ради за 2013 р.
2. Етнокультура Рівненського Полісся : наук. зб. / упор. В. Ковальчук. – Рівне: ППДМ, 2009. – 276 с.; іл.; Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини: колективна моногр. – Рівне : ПП ДМ, 2010. – 216 с.; іл.; Виткалов С. В. Рівненщина : культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: моногр. / С. В. Виткалов. – Рівне : ПП ДМ, 2012. – 416 с.; іл.; Виткалов С. В. Культурно-мистецька Україна в регіональних вимірах : моногр. / С. В. Виткалов. – Рівне : М. Дятлик, 2014. – 362 с.; іл. та ін.

References

1. Merezha zakladiv kul'turi klubnogo typu v Rivnens'kij oblasti // Potochnij arhiv KZ «Rivnens'kij OCNT» Rivnens'koї oblasnoї radi za 2013 r.
2. Etnokul'tura Rivnens'kogo Polissja : nauk. zb. / upor. V. Koval'chuk. – Rivne: PPDM, 2009. – 276 s.; il.; Dekorativno-prikladne mistectvo Rivnenshhini: kolektivna monogr. – Riv-ne : PP DM, 2010. – 216 s.; il.; Vitkalov S. V. Rivnenshhina : kul'turno-mistec'kij potencial v paradigmah suchasnosti: monogr. / S. V. Vitkalov. – Rivne : PP DM, 2012. – 416 s.; il.; Vitkalov S. V. Kul'turno-mistec'ka Ukraїna v regional'nih vimirah : monogr. / S. V. Vitkalov. – Rivne : M. Djatlik, 2014. – 362 s.; il. ta in.